

**POEZİYAMIZIN CƏNUB HƏSRƏTİ
(SÜLEYMAN RÜSTƏM, SƏMƏD VURĞUN VƏ RƏSUL RZA
YARADICILIĞINDA)**

XIX əsrdə İran və Rusiya arasında olan amansız müharibələrdən sonra 1828-ci ildə Türkmənçay sülh müqaviləsi ilə azərbaycan iki yerə parçalandı. Bu parçalanma nəticəsində yaranmış ağır ictimai-iqtisadi vəziyyət, fars və rus işğalçılarının istibdadı Azərbaycanın hər iki tərəfində milli ədəbiyyatımızın yaranmasının qarşısını ala bilmədi.

Bu tarixi ədalətsizlik, torpağımızın iki yerə bölünməsi onun həm mədəniyyətinin, həm ədəbiyyatının, həm də dilinin müxtəlif səviyyədə formalaşmasına müəyyən təsir göstərdi. Lakin bütün bu haqsızlıqlara, maneələrə baxmayaraq milli ədəbiyyatımız yaranmış, müxtəlif inkişaf yolu keçmiş, istiqlaliyyət idealımız ədəbiyyatımızda yaşamışdır.

Hər bir ictimai-dövrün çətinlikləri, xalqın ağrı və iztirabları ilk növbədə ədəbiyyatda öz əksini tapdığı kimi, bu dövründə vətən həsrəti, qardaşı-qardaşdan ayıran düşməne nifrəti, bir zaman gələcək yenidən birləşmək ümidi poeziyamızın aparıcı mövzusa çevrildi. XX əsrin əvvəllərində o taylı-bu taylı Azərbaycan ədibləri arasında müəyyən ədəbi əlaqələr var idi. Bu ədəbi əlaqələr “Vətən yolu” qəzetinin yaranmasından sonra daha da gücləndi.

Məlumdur ki, 1941-ci ilin avqust ayında İran Hökuməti ilə ABŞ, Britaniya və Sovet dövləti arasında müqaviləyə əsasən müttəfiq qoşunları İranda nəzərdə tutulmuş işğal zonasına hərbi qüvvələr yerləşdirdi. Müəyyən olunmuş işğal zonasına Şimaldan daxil olan Sovet Ordusunun tərkibində hərbi səfərbərliyə alınmış azərbaycanlı ziyalılar da var idi. Cənubi Azərbaycana göndərilən xüsusi ziyalılar qrupu tərkibinə Süleyman Rəhimov, Meybalı Əmiraslanov, Ağasəlim

Atakişiyev, Mustafa Quliyev, Qılman İlkin, Cəfər Xəndan, Qulam Məmmədli, Osman Sarıvəlli, Süleyman Rüstəm və b. daxil olmuşdu. Mayor hərbi rütbəsində olan Mirzə İbrahimova “Vətən yolunda” adlı qəzet nəşr etmək həvalə olunmuşdu. “Vətən yolunda” qəzetinin Azərbaycan dilində nəşri, sonra redaksiya nəzarətində “Şairlər məclisi” yaranması ədəbi fikrin və mətbuatın canlanmasına ciddi təsir göstərmişdi.(3, 45)

Güney Azərbaycanda baş verən ictimai proseslərdə yaxından iştirak etmək, soydaşlarımızın böyük bir hissəsinin həyatını bilavasitə müşahidə etmək, dərini-sevincini duyub hiss etmək ədəbiyyatımızda Cənubi Azərbaycan mövzusunun daha geniş inkişaf tapmasına səbəb oldu.

Süleyman Rüstəm poeziyasında da, Cənubi Azərbaycan mövzusu ümumən xalqımızın milli özünüdərkinin və inkişafının çox mühüm tərəflərindən biri kimi işıqlandırılmışdır. Süleyman Rüstəmin 1933-cü ildə yazdığı “Yaxşı yoldaş” poemasının da cənub mövzusu əsərin giriş hissəsində öz ifadəsini tapır. Poemada cənub motivi çox böyük yer tutmasa da, əsərin bədii məzmununda önəmli bir xətti təşkil edirdi. Araz müraciət edən şair, Güney torpaqlarını xəyalən səyahət edir.

Yaxşı bax, gör nə olur bir o cənubunda sənin,
Yaşar odlarda yazıq həmvətənin
Orada aclar, yalavaclar yığılırlar bazara,
Dinləyirlər qoca dərviş babanı (8,173)

Şair Arazın o tayında yaşayan xalqın taleyi barədə düşünür. Ümumiyyətlə, Süleyman Rüstəm Təbrizdə olarkən böyük ictimai-siyasi fəaliyyət göstərir, Arazın o tayında yaşayan soydaşlarımızın düşüncə və hisslərinə təsir edən şeirlər yazırdı. Sonralar o, Təbrizi xatırlayaraq yazırdı: “Təbrizə qabaqcıl ziyalılarımızdan bir qrup gəlmişdi. Mən də onların sırasında idim. Mən bir neçə nəfərlə Tehrandə olmalıydım. Lakin bu məni heç maraqlandırmırdı. Mən qan qardaşım ilə görüşmək, həyatını dərinlən öyrənmək məqsədi ilə Tehrana getmədim. Təbrizdə qaldım.” (8, 274)

Şairin yaradıcılığında Cənub mövzusu ömrünün sonuna qədər təməl və aparıcı mövzularından biri oldu. Ədibin Cənub lirikasında onun poeziyasının ən gözəl xüsusiyyətlərini, ideya-poetik xüsusiyyətlərini müşahidə edirik.

“Təbrizim”, “Dilimə dəymə”, “Anam dilli qardaşım”, “Təbrizli analar”, “Vüsəl həsrəti”, “Durnalar”, “Arazım” və s. bu kimi şeirlər S. Rüstəmin Cənub şeirlər silsiləsinə daxil olan poetik incilərdir. Şairin Güneydə olarkən yazdığı ilk şeirlərdən biri “Təbrizim” adlanırdı. Şeirdə zərif, aydın, səlis poetik obraz və təsvirlərlə “dili bir, qanı bir qardaşların” görüşündən doğan kədər, qarışıq sevinc, Cənubi Azərbaycanda xalqın şəhliq rejimi şəraitində məruz qaldığı məhrumiyyətlər ifadəsini tapmışdır.

Qoymaram yadları girsin qoynuna,
İzn ver, qolumu salım boynuna!
Sənin bayramına, sənin toyuna,
Dərdinə aşına sirdaşım gəlib. (8,6)

S. Rüstəmin cənub lirikasına xas olan vəsf, həsb-hal, etiraf formasını bu şeirdə də görmək mümkündür. “Təbrizim” şeirində şair xalqın faciəvi obrazını yaratmağa nail olmuşdur.

“Cənub həsrəti” S. Rüstəmin müharibədən sonra cənub mövzusunda qələmə aldığı ilk şeirlərdəndir. Şairin müharibə illərində yazdığı şeirlərdə daha çox güneyli qardaşlarımızla olan görüşlərin doğurduğu təəssürat hissi ifadə olunmuşdu. Lakin müharibədən sonra yazdığı şeirlərdə bu təəssürat hissi həsrət hissi ilə əvəzlənmişdi.

“Cənub həsrəti” şeiri iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə şair müharibə illərində qarış-qarış gəzib dolaşdığı cənuba- Arazdan o yana xəyalən səyahətə çıxırdı, oradakı zülm səhnələrini canlandırırırdı. Başqa sözlə S. Rüstəm şeirdə Cənubi Azərbaycanda milli hökumətin devrilməsindən sonrakı hadisələri qələmə alırdı. Şeirin bu hissəsi şairin qəlbini bürümüş sonsuz kədər hissəsinin ifadəsi ilə başlanırdı və bu kədər hissi bütün şeir boyu duyulurdu:

Yenə şair ürəyim döndü qana,
Yağır ətrafa dilimdən odlar
Baxıram dərli Arazdan o yana,
Görürəm qanda üzür cəlladlar...(8,64)

Şair şeirdə “İki sahilin” müqayisəli təsvirini verir. Şimali və Cənubi Azərbaycanın müqayisəli təsvir üsuluna ədibin “Yaxşı yoldaş” poemasının giriş hissəsində rast gəlirik. Şair bu üsulu “Cənub həsrəti” şeirində də tətbiq edirdi: ancaq eyni üsulun “Yaxşı yoldaş”dakı məzmunu “Cənub həsrəti” şeirindən əsaslı fərqlənirdi. Belə ki, “Cənub həsrəti” şeirində şair cənubdan artıq oranı gəzib-dolaşmış, bu yerlərlə bağlı unudulmaz xatirələri olan bir şəxs kimi danışdı. Başqa sözlə, şair bilavasitə şəxsi həyat təcrübəsindən çıxış edirdi ki, bu da şeirin ideya mündəricəsini əhəmiyyətli dərəcədə dolğunlaşdırırdı.

Torpaqlarımızın iki yerə bölünməsi, Arazın o tayında yaşayan bacı və qardaşlarımızın ağır həyatı bir vətənpərvər şair kimi Səməd Vurğunu da düşündürməyə bilməzdi. Dahi şairimizin “Təbriz gözəlinə”, “20 bahar”, “Yandırılan kitablar”, “Körpünün həsrəti” şeirləri, “Təbriz şairlər məclisinə” mənzum məktubu Güney Azərbaycana həsr olunmuş möhtəşəm əsərlərdir.

“Təbriz gözəlinə” şeirində Arazın o tayında yaşayan soydaşlarımızın acı taleyindən danışılır. Şeirdə təsvir olunan gözəl başına qara örtmüş, gözləri həsrət yaşı ilə dolu, məşəqqətli ömür yaşayan Təbriz qızıdır. Şair şeirdə öz taleyi ilə onun taleyini bir-birinə bənzədir. Çünki hər ikisi dərddir; Təbriz gözəlinin ana və babası ağır, şəraitəzsiz həyatın qurbanı olduğu kimi, şairin anası “təbibsiz, davasız” çox erkən dünyasını dəyişmişdir. Lakin şairi ən çox düşündürən vətənin ikiye parçalanmasıdır. Bütün bunlara baxmayaraq “Təbriz gözəlinə” şeiri nikbin arzularla bitir.

Gözlərin dolmasın! Dayan bir az da!
Qəlbin də, sevgin də, dərdin də haqdır...
Azadlıq bayrağı güllü bir yazda.
Təbrizin üstündə parlayacaqdır. (6,210)

Səməd Vurğun “20 Bahar” şeirinin proloq hissəsində insanı yer üzünün ali varlığı kimi təsvir edir. Şeirin birinci hissəsində Azərbaycanın bəstəkar qızı Baharın yaratdığı simfoniyanın insanlarda oyatdığı xoş-əhval ruhiyyə təsvir olunmuşdur. Şeirin ikinci hissəsi isə Təbriz gözəlinə müraciətdən ibarətdir. Bu müraciətdə Güneydə yaşayan azərbaycanlıların fars istibdadından çəkdiyi əziyyətlər öz əksini tapmışdır.

O qəmli gözlərin intizardadır
Xəyalın qəfəsdə ömrün dardadır.
O gün ki, parladı şahların tacı
Sən oldun bir çörək, bir haqq möhtacı (7,40)

Şair şeirdə xalqın acınacaqlı həyatını təsvir etdikdən sonra Təbriz gözəlini ağ günə səsləyir. Cəbhələrdə aslan kimi döyüşməyi, haqqını tələb etməyi məsləhət görür. Şeirin “Əks-səda” adlanan hissəsi bütünlüklə xalqı azadlığa səsləyən cəngiyə bənzəyir.

Təbriz oğlu! Təbriz qızı!
Yadlar yedi haqqınızı
Bir üryanla doğacaqdır,
Azadlığın dan yıldızı! (7, 42)

1945-ci ilin dekabrında Təbriz şəhərinin “Şairlər məclisi”nin üzvləri Səməd Vurğuna mənzum məktub yazaraq onu Cənuba dəvət etmişlər. Dəvət məktubunu Cənublu şairlərdən Məhəmməd Biriya, Mir Mehdi Etimad, Əli Fitrət, Mir Mehdi Çavuş və b. imzalamışlar. (1, 263)

...Şairlərimiz gəldi dünən böylə qərara
Lütf eyləyəsən Təbrizə məclis tapa zivər
Çünki dilimiz bir, sözümüz bir, elimiz bir
Həm bir atadandır, bir anadandır iki gövhər. (6, 155)

Gözəl şairimiz Güneyli həmkarlarına şeirlə cavab vermişdir. Səməd Vurğun əzizlərdən gələn məktubu böyük hörmətlə qarşılamışdır. Xəyalı ilə Təbrizi gəzən şair həmkarlarını böyük sevgi ilə salamlamış, bir gün Təbrizə yolu düşəcəyi ümidini etmişdir.

Düşər bir gün yolum şəksiz, düşər Təbrizə qardaşlar
Salamlar Vurğunun qəlbi sizi min sazla, söhbətlə. (7,155)

Təəssüf ki, Səməd Vurğuna Təbrizə getmək qismət olmadı. 1946-cı il dekabrın 12-də şah ordusu öz xarici havadarlarının köməyi ilə Cənubi Azərbaycana soxuldu, minlərlə cəsarətli, istedadlı, azadlıqsevər vətən övladı işgəncə ilə öldürüldü, zindanlar ağzınadək dolduruldu. Bu qanlı

faciə “Şairlər məclisi” üzvlərinə də amansız zərbə vurdu. Fars şovinistləri Azərbaycan dilində olan kitabları Təbriz küçələrində yandırır. S.Vurğun 1947-ci ildə yazdığı “Yandırılan kitablar” şeirində bu vandalizmə qətiyyətlə öz etirazını bildirmişdi.

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçısı, professor Almaz xanım Məmmədova bu haqda yazırdı: “Milli hökumətin məğlubiyyətindən sonra sərhədlər, qadağanlar on qat güclənsə də bu əlaqələr öz qüvvəsini saxlamaqda davam edirdi. Şah irticasının Təbriz meydanlarında ana dilli kitabları yandırmasına qarşı rəsmi Sovet dairələri susduğu zaman ilk etiraz səsini ucaldanlardan biri Səməd Vurğun idi. Şair “Yandırılan kitablar” şeirini lənət damğası kimi İran cəlladlarının alınına vurdu.” (2, 178)

Cəllad! Sənin qalaq-qalaq yandırdığın kitablar
Min kamalın şöhrətidir, min ürəyin arzusu
Biz köçürük bu dünyadan, onlar qalır yadigar,
Hər vərəqə nəqş olunmuş neçə insan duyğusu. (7, 156)

Güneydə yaşayan soydaşlarımızın həyatına biganə qala bilməyən, onların acı həyatını şeirlərində və çıxışlarında dilə gətirməkdən çəkinməyən ədiblərimizdən biri də xalq şairimiz Rəsul Rzadır. Hələ 1937-ci ildə yazdığı “Təbrizli dostuma” adlı şeiri ilə o, İran irticasına qarşı amansızlıq təbliğ edirdi. Cənubi azərbaycanlıları təhqir və istismar edən Şərq despotizmi və Qərb imperializminin alçaq niyyəti şairin sonrakı əsərlərində daha aydın və konkret şəkildə ifşa olunur. Ədibin yaradıcılığında “Təbrizin yolları oyum-oyumdur”, “Təbrizim mənim”, “Yaralı Təbriz”, “Ərk qalası”, “Nigaran suallar”, “Yaralı Kərkükün bugünlü xoyrat və maniləri” və s. bu kimi şeirlər Cənub həsrətinin poetik ifadəsidir.

Güney Azərbaycanda Milli Hökumət qurulduqdan sonra Rəsul Rza Təbrizə gəlmişdi. Təbriz, Ərdəbil, Xoy, Azərşah, Sərab, Səlməs və başqa şəhərləri gəzən şair, ölkənin iqtisadi və siyasi vəziyyəti haqqında aydın təsəvvürə malik olur. O, Təbrizdə ilk gəlişi zamanı belə çıxış etmişdi: “Təbriz bizim üçün adi şəhər deyil, sözün əsl mənasında paytaxtdır, Şah İsmayıl Xətəinin, Səttarxanın, Bağırxanın, Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin, neçə-neçə söz dahilərinin yadigar qoyub getdiyi şəhərdir. Mənim buraya gəlişimdə məqsəd tarixdə ad qoymuş bu şəhərin və cənublu qardaşlarımızın bugünkü həyatından sənədli film çəkməkdir. İstəyimiz budur ki, qoy gələcək nəsillərə atalarının, babalarının qəhrəmanlıqla dolu həyatından bir yadigar qalsın. İnsanların bir zaman unuda biləcəklərini qoy olduğu kimi kino lentində saxlayaq. Sabah nəslimiz bizi unutmazlıq üstündə qınamasın...” (4,346)

Rəsul Rza Təbrizə bu gəlişi ilə Cənubi Azərbaycanın tarixinə həmişə yaşayacaq “Arazın o tayında” kimi sənədli və tarixi bir əsər yadigar verdi. (R. Rza 1946-1949-cu illərdə Azərbaycan SSR kinematoqrafiya naziri olmuşdur.)

Şairin “Hilal” poemasında Güneyli qardaşlarımızın azadlıq uğrunda apardığı mübarizədən bəhs edir. Bu əsərdə müəllif, qədim tarixə malik mübariz bir xalqın taleyini, yaşayış tərzini, gələcəyə olan münasibətini ümumiləşdirməyə çalışmışdır. Sadə kənd müəllimi olan Hilal öz həyatını xalqın səadəti yolunda mübarizə işinə həsr edir. Hilal inqilabçılarla qəbiristanda görüşərkən valinin adamları tərəfindən yaxalanır, edam olunur. Poemanın bədii cəhətdən təsirli və mənalı çıxmış surətlərindən biri də Hilalın anasıdır. Oğlunun ölümü ananı cismən sarsıtsa da ruhən sarsıda bilmir.

“Mənim hələ saysız oğullarım var!
Onun ulduz qədər dostları sağdır.
Qəlbimin yarası sağalacaqdır!” (5, 215)

Bu yüksək ruh və böyük inamla yaşayan mübariz ana, özünün kölə vəziyyəti ilə barışmayan və intiqam gününü səbirsizliklə gözləyən məğrur bir xalqı təmsil edir.

Görkəmli ədibimiz M. İbrahimov “Odlu sətirlər” adlı məqaləsində R.Rzanın cənub motivli şeirlərinə münasibətini belə bildirirdi. “Rəsul Rza Cənubi Azərbaycandakı böyük və unudulmaz xalq hərəkətinə həsr etdiyi şeirlərdə xalqımızın əsrlik həsrətini, azadlıq uğrunda qəhrəman mübarizəsini tərənnüm etmişdir. Odlu ürəklə yazılmış bu şeirlər, müvəqqəti məğlubiyyətlərə baxmayaraq, xalqın, xalq azadlığının qələbə çalacağına inamı möhkəmlədir, oxucuya nikbin duyğular aşılayır” (4, 20)

Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun və Rəsul Rzanın Güney poeziyasında xalqın ağır həyatının təsviri, İran irticasının törətdiyi vəhşiliklər əks olunsada, bu şeirlərin sonunda bir nikbinlik, azadlığa, mübarizəyə çağırış nidaları ifadə olunur. Hər üç şairimizin yaradıcılığında Cənub poeziyasının mövzu, fikir və hiss dairəsi geniş olsa da bunları əsasən bir cəhət –Azərbaycan xalqının milli varlığını, tarixi taleyini ifadə etmək mövzusu birləşdirir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Adilxan Bayramov. Səməd Vurğun: Milli və ümumbəşəri. Bakı, 2006, 316 s.
2. Almaz Əli qızı. Türkün döyünən ürəyi Güney Azərbaycan. Bakı, 2019, 235 s.
3. Teymur Əhmədov. Akademik Mirzə İbrahimov. Bakı, 2015, 295 s.
4. Rəsul Rza xatirələr işığında (məqalələr, çıxışlar), Bakı, 2001, 508 s.
5. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərləri, IV cild. Bakı, 2005, 335 s.
6. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri, I cild. Bakı, 2005, 264 s.
7. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri, II cild. Bakı, 2005, 247 s.
8. Süleyman Rüstəm. Seçilmiş əsərləri, II cild. Bakı, 2005, 327 s.

XÜLASƏ

XIX əsrdə Azərbaycan iki böyük imperiya - Rusiya və İran arasında parçalandı. Bu hadisədən sonra ədəbiyyatımızda azadlıq, ədalət uğrunda mübarizə və vətən həsrəti motivləri meydana gəldi. "Poeziyamızın vətən həsrət" məqaləsində S.Rüstəm, S.Vurğun və R.Rza poeziyasında cənub motivləri araşdırılmışdır. Üç şairin şeirləri əsasında müqayisə və ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Açar sözlər: Güney Azərbaycan, vətən həsrəti, ayrılıq, mübarizə